

РЕЧЕННЯ-ПРИМИТИВ ЯК МОДЕЛЬ КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВОЇ ФОРМИ ТЕКСТУ “ОПОВІДЬ”

На основі аналізу структури та семантики простих речень з простим присудком, додатками, обставинами та однорідними елементами стаття виявляє в них наявність характеристик, що кваліфікують такі прості речення як мінімальні моделі композиційно-мовленнєвої форми тексту “оповідь”.

Ключові слова: *просте речення, речення-примітив, однорідні члени речення, семантика речення, композиційно-мовленнєва форма тексту, “оповідь”.*

Статья анализирует структуру и семантику простых предложений с простым глагольным сказуемым, дополнениями и обстоятельствами, а также с однородными членами предложения и выявляет в таких предложениях наличие характеристик, которые квалифицируют простые предложения в качестве минимальной модели композиционно-речевой формы текста “повествование”.

Ключевые слова: *простое предложение, предложение-примитив, однородные члены предложения, семантика предложения, композиционно-речевая форма текста, “повествование”.*

The article analyzes the structure and semantics of simple sentences modelled as SV, SVCo, SVCoCo, SVCoCd (where S — Subject, V — Finite Verb Predicate Component, Co — Objective Complement, Cd — Adverbial Complement) to show that according to their characteristics, such sentences may be qualified as minimal models of the “narration” composite form of the text.

Key words: *simple sentence, kernel sentence, homogeneous (coordinate) sentence elements, sentence semantics, composite form of the text, “narration”.*

Характерні для сучасного стану розвитку лінгвістики антропоцентризм та інтегральність наук дозволяють всебічно і комплексно проаналізувати досліджувані явища і повніше виявити їх сутність. Так, комплексний підхід до дослідження лінійної організації висловлення

у зіставному плані в англійській, російській та українській мовах дозволив не тільки проаналізувати структурні, семантичні, прагматичні параметри простих речень названих мов, а і виявити такі їх закономірності, що сприяють вирішенню проблеми визначення співвідношення між словом, реченням та текстом.

Мета даної статті полягає у обґрунтуванні запропонованого нами положення про те, що просте речення можна вважати мінімальною за обсягом моделлю тексту, зокрема, у різновиді композиційно-мовленнєвої форми “опис”.

Актуальність обраної теми підтверджується свідченнями видатних лінгвістів-текстологів про те, що до тепер дискусійними залишаються проблеми визначення одиниці тексту та її меж; кореляції між певними комунікативними типами текстів та семантико-структурними особливостями речень, які формують дані тексти; делімітації мінімального за протяжністю тексту, подальше скорочення якого призвело б до зникнення тексту як такого. **Об’єктом** дослідження обираємо прості речення (відомі як “базові”, “речення-примітиви”, kernel sentences), зокрема, речення англійської, російської та української мов, побудовані за структурно-синтаксичними моделями S+ [V]p, S+ [VCoCo]p, S+ [VCoCd]p, S+ [VCo]p, S+ [VCd]p¹. **Предметом** — комплекс їх структурно-семантичних характеристик, що задовольняють кваліфікативним вимогам визначення композиційно-мовленнєвої форми тексту (далі КМФ) “опис”.

Серед основних ознак тексту називають: цілісність, зв’язність, наявність певної структури, семантичної організованості, ієрархічних відношень, що розпізнаються інтерпретатором і дозволяють орієнтуватися в тексті, а також визначають інтерпретацію його частин. Мінімальною моделлю тексту серед інших побудов (абзац, діалог, над-супрафразова єдність) визнається і складне речення, процес породження якого розглядається як “аналог процесу породження тексту” [1: 23; 2]: складнопідрядні речення вважають розрізняльною ознакою текстів-міркувань, а складносурядні (оборотні та необоротні) — відповідно описів і оповіді. Одночасно визнають динамічність

¹ Позначення в структурно-синтаксичних формулах: S — підмет, [V]p — простий дієслівний присудок / особово-дієслівний компонент присудка, [VC]p — присудок, до складу якого належить комплемент, який уточнює або розшифровує семантику дієслівного компонента присудка (дієслова “неповної семантики”), Co — об’єктний комплемент / додаток, Cd — адвербіальний комплемент / обов’язкова обставина.

меж тексту, що диктується логіко-змістовим розвитком конкретного фрагмента спілкування (див., наприклад: [3: 38, 40, 43; 4: 218]), оскільки “зв’язки синтаксичних структур і текстів значно різноманітніше і складніше” [5: 79].

Регламентовані глибинним змістом тексту, гносеологічна основа якого зосереджує в собі всі пізнавальні та прагматичні чинники комунікативного акту, зчеплення і порядок висловлень у тексті, чинниками, що регулюють структури тексту в смисловому відношенні як розвиток певної думки (думки-доказу, думки-опису, думки-кваліфікації тощо) вважаються композиційно-мовленнєві форми тексту [3: 40, 42; 6; 7]. Оскільки просторово-часова організація тексту в конкретному мовному творі реалізується у вигляді композиційно-мовленнєвих форм як “певних абстрактних структур, що потенційно існують в мові” [8: 5–6], вважається, що КМФ “представляють собою форми комунікації, націлені на сприйняття читачем певної інформації”, що “спираються на такі основні форми думки, як судження (оціночне) поняття, питання, умовивід” [9: 4, 8–9]. КМФ розглядаються як схеми повторюваних структурних ознак, абстрактні від конкретних проявів мови, що відображають структуру процесу мислення, типи та способи зв’язку елементів між собою. Це — сукупність формально фіксованих умов, яка досить однозначно розшифровує семантику тексту, це — “елементи комунікативно-мовленнєвої структури мови, в яких використання конкретних мовних засобів суворо зумовлено їх комунікативною значимістю, що відповідала б кінцевими можливостями одиниці мови” (див., наприклад: [10; 11; 12: 73; 9: 9–10]). Структуру тексту теоретично прийнято поділяти на КМФ *опис*, *міркування* і *оповідь*, що зумовлено комунікативною заданістю і функціональними особливостями відрізків комунікативно-мовленнєвої структури тексту [12: 21].

Ті ж визначення тексту, які текст трактують як набір “слів і граматичних категорій, в якому наявна логічно оформлена думка про наше середовище” [13: 31], як комунікативну систему, що сама себе організує і “має чіткі межі, власну внутрішню структуру, що представляє собою модельовану одиницю мови” [14: 11], відносну смислову закінченість і автономність, “яку ця одиниця зберігає і будучи витягнутою з тексту” [4: 218], межами мінімального тексту, практично, визнають речення. А текстологічні дослідження в царині стилістики в 90 % випадків для роману, розповіді та есе реєструють збіг меж КМФ оповідь та опис з абзацом, який дорівнює одному реченню,

проілюстрованому прикладами не лише складних, але і простих речень [12: 110, 126].

І не дивно, адже певна обмежена структура пов'язаних між собою ієрархічних синтаксичними відношеннями, що відбивають глибинне значення як семантичну цілісність, характерними рисами якої є відносна завершеність і автономність, — це речення-примітив з його необхідними і достатніми характеристиками. Саме в базовому реченні-моделі відображені сутнісні структурні та семантичні характеристики, що повторюються в будь-якому з побудованих на основі відповідної моделі висловлень, що й зумовлює інваріантність речення-моделі, його універсальність.

Систематизація виявлених в ході нашого дослідження структурно-семантичних характеристик речень-примітивів стала основою для зіставлення моделей речень-примітивів із КМФ тексту *оповідь, опис, міркування*. В межах даної статті покажемо, що просте речення (певних структурно-синтаксичних та семантико-рольових моделей із відповідною референтною семантикою) може бути визнаним мінімальною моделлю тексту у його композиційно-мовленнєвій формі *оповідь*.

Так, нами виявлено, що всі речення з однорідними присудками (або однорідними об'єктними і/або адвербіальними комплементами) називають певні послідовності дій або змін станів, що здійснюються і переживаються персонажами / персоніфікованими явищами в ху-дожньому часі твору, наприклад:

послідовність разових дій — *Елька глибше забила під брезент, зі-бгала калачиком, щоб швидше зігрітись* [19: 35]; *Хорунжий Рогожин віддає у чергувальній кімнаті свій картуз старому кур'єрові й повернувся до високого люстра пригладити непокірного чуба* [23: 31]; *В формочки из кожурь кладется **икра, потом рис*** [18: 32]; *Грустный, я вышел во двор и обошел вокруг дома* [18: 21]; *He took his arm off my shoulder and shook their hands friendly and positive to all. Leonard Kitchens bounced to his feet to defend her, but was shouted down. He first asked me to find Jim and then cancelled that instruction and simply passed the weeping woman into my arms, and told me to take her for a drink.* 'Він зняв свою руку з мого плеча і з дружньою приємністю пожав їм руки. Леонард Кітчєнз здійнявся, щоб захистити її, але був змушений сісти, тому що йому криком наказали сидіти. Спочатку він наказав мені знайти Джима, а потім скасував свій наказ і просто передав мені в руки жінку, яка плакала, і попросив повести її до буфету, дати їй щось випити' [30: 41, 38, 212];

багаторазово повторювана послідовність разових дій — *Ви однімаєте в солдатів гармати й посилаєте їх на Сунжу проти козаків* [23: 40];

послідовність станів і дій, що змінюють один одну — *Они отошли далеко и стояли сейчас одни перед лестничной площадкой. Кузьмин ощутил голод, накопленный за день работы, и направился к стойке* [18: 22, 6];

послідовність станів та їх змін — *Но она прикипела к патрону и потому допнула со звуком выстрела и погасла, теперь уже навсегда* [18: 53];

циклічно повторювані послідовності одноразових дій — *As often as possible I cycled to Stallworthy's stable to ride Sarah's Future, and on several Saturdays set off from starting gates.* 'Якомога частіше я їздив велосипедом до конюшень Столворта, щоб об'їздити Майбутнє Сарі (ім'я кобили), а подекуди по суботах починав навіть від самих воріт старту' [30: 211];

циклічно повторювані одночасно стани і дії — *В стальных очках, седой и косматый, он сидел в маленькой черной кухне на низком кожаном табурете и шил сапоги* [22: 14];

циклічна послідовність дій-станів, що одночасно виникають або змінюють одна одного — *Гул моря то сонно вкатывался ко мне в дворницкую, то отливал из нее так равномерно, что быстро усыпил меня. В свободное время он валялся в гостинице, читал детективы* [25: 53];

циклічний безперервний процес — *А перед вікнами селища, за вишняками, за Дніпром, ніч крізь ніч палахкотить ятрово домен, вулканиться червоно* [19: 5];

циклічно повторювані послідовності дій, станів, змін станів — *In Exeter, one of eight thousand residential students, I coasted through university life without attracting much attention, and absorbed reams of calculus, linear algebra, actuarial science and distribution theory towards a Bachelor of Science degree in Mathematics with Accounting.* 'В Ексетері, як один з восьми тисяч студентів, що проживають в університетському гуртожитку, я провчився без особливих зусиль і не привертаючи до себе зайвої уваги, збагнув масу самих різних числень, лінійну алгебру, навчився застосовувати математичні і статистичні методи для визначення ризикованості капіталовкладень і страхування, теорію розподілів, і після закінчення отримав ступінь бакалавра з математики та бухгалтерського обліку' [30: 211].

У ході визначення граматичного значення речень виявлено також, що прості речення англійської, російської та української мов, побудовані за структурно-синтаксичними моделями S+ [V]p, S+ [VCoCo]p, S+ [VCoCd]p, S+ [VCo]p (100 %), S+ [VCD]p (37,4 %), співвідносні

з процесами-діями або процесами-змінами стану субстанцій або відношень між субстанціями, що протікають у художньому часі творів. Проілюструємо різновиді процесів, з якими асоціюються речення даної групи:

процес-дія: *He turned to the desk.* 'Він повернувся до письмового столу' [28: 45]; *She scrambled to her feet quickly.* 'Вона швидко здійнялася на ноги' [29: 38]; *Аля* внимательно *посмотрела на него* [18: 8]; *Незабаром вертаються з фронту другий Волзький і третій Кізяро-Гребенський полки* [23: 42].

процес-зміна стану (психологічного / фізичного) одного з субстантивних компонентів процесу (підмета або додатка): S+ [VCd]p: *Во мне все теперь всколыхнулось* [18: 34] — процес-зміна стану (психологічного); *Тривожні міні пробігли по відкритому, ясному обличчю. Полум'я пожежею спалахнуло на нижніх дівочих шоках* [23: 52]; *Понастоящему он пришел в себя на следующий день* [26: 45] — процес-зміна стану (фізичного).

складний процес: дія і, як результат, зміна стану субстантивного компонента (підмета /дodatка) або відношення між ними: *He was shocked to hear her American accent.* 'Він був просто шокованим, коли почув, що в неї американський акцент' [30: 157] (→ her American accent shocked him); *Он (овраг) зарос по дну сухими злаками и бессмертником. Трамвайные рельсы зарастали крапивою. Лампочки обросли пыльной корой* [25: 79] (→ Злаки росли по дну оврага); *Очи в Петра налилися кров'ю* [27: 64] (→ Кров заповнила очі Петра). В наведених прикладах за змістом певні прояви / дії субстанції-дodatка призвели до змін у стані субстанції-підмета. В наступних прикладах, навпаки, в результаті певних проявів /дій субстанції-підмета змін зазнає стан субстанції-дodatка: *You are hurting me.* 'Ви завдаєте мені болю' [30: 67] — (мені боляче від ваших дій); *Вони каламутять усіх* [27: 69] — усі скаламучені, неспокійні в результаті дій субстанції "вони"; *Вони обгортають його новим рушником* [17: 13]; — S + [VCoCo]p — стан субстанції-дodatка "він (дідух)" змінюється внаслідок дій субстанції-підмета "вони".

Контекстуальний аналіз прикладів також свідчить про зміну описуваної ситуації, її плинність. Таким чином, речення названих структурно-синтаксичних моделей називають і підкреслюють дії або зміни станів, що виникають у часі — дії персонажа або зміни відношень між персонажами та іншими субстантивними компонентами ситуацій — тобто, розвиток, розгортання певного мікросюжета.

На зміну в характері первинних відношень між субстантивними компонентами процесів в результаті здійсненої субстанцією-підметом цілеспрямованої навмисної дії відносно субстанції-дodatка вказують своєю семантикою 90 % висловлень структурно-синтаксичної моделі $S + [VCoCo]p$ (де додатки не є однорідними). Більш того, близько 10 % висловлень і з цієї групи у російській, українській та англійській мовах є співвідносними не з одним, а з двома та більше процесами, наприклад: *He also associated the girl Mamie with shoplifting*. 'Він також повідомив про те, що дівчина Меймі була помічена в крадіжках з магазинів' [29: 136] $S [VCoCo]p = S + [V(S+V)Co]$ складний): (→ He also mentioned / hinted at / stated that the girl Mamie had participated in shoplifting); *Я пригадую закінчення дійства* [27: 8] — (процес-об'єктне відношення-зміна стану: згадав = не було в активній пам'яті і з'явилася інформація про те, як закінчилося дійство); *Голос допомагає нам виразити свої чувства* [26: 46] — (два взаємопов'язані процеси, що кваліфікуються як об'єктне відношення-дія: субстанції "голос" щодо субстанції "ми" і субстанції "ми" щодо субстанції "почуття"): (голос допомагає нам + ми висловлюємо почуття). Речення і цієї структурно-синтаксичної моделі денотують процеси-відношення-дії або процеси-відношення-зміни стану, таким чином, розвиваючи, розгортаючи певну лінію мікросюжета.

З ускладненим процесом, який включає в себе і дію субстанції-підмета щодо субстанції-дodatка, і зміну стану, яка має місце в положенні субстанції-дodatка або субстанції-підмета щодо оточення (= субстанції-обставинного компонента) співвідносні, в основному, речення з обставинним і об'єктним компонентами. Такі речення моделі $S + [VCoCd]p$ (англ. — 98,4 %; рос. — 86,8 %, укр. — 89,3 %) денотують процеси-обставинні відношення між субстанцією-підметом і субстанцією-дodatком щодо оточення, на тлі якого відбувається процес-дія або процес-зміна стану. Наприклад: *Господар запрошує всі мертві душі на Свят-Вечір* [17: 35] — (процес-відношення-дія + зміна стану = за повір'ям: господар запросив душі + душі прийшли і є присутніми); *Лена тянула его к такси* [16: 135] (процес-відношення-дія + зміна стану = насильницьке переміщення з однієї точки в іншу + зміна співвідношення розташування суб'єктів та об'єктів у просторі).

Переважає більшість підметів у висловленнях даних структурно-синтаксичних моделей кваліфіковано як аргумент в семантичній ролі агенса, що називає суб'єкт, який за власним волевиявленням і, витра-

чаючи енергію, здійснює певні дії. Тому за сукупністю своїх структурних та семантичних характеристик такі речення-примітиви денотують конкретні ситуації, які зображують дії персонажа або зміни стану відношень між персонажем і його оточенням. Вони позначають місце дії, називають істот та неістот, що здійснюють дії, позначають самі дії, а також називають зміни, які є результатом відповідних дій. Важливо також, що всі ці дії і зміни трактуються як такі, які відбуваються в конкретному художньому часі твору.

Кореляцію між структурно-синтаксичними, смислорольовими моделями та граматичним значенням речень, які за сукупністю своїх характеристик задовольняють кваліфікативним вимогам КМФ *оповідь*, унаочнимо у вигляді Таблиці, що додається.

ВИСНОВОК. Таким чином, речення-примітиви моделей **S + [V] p, S + [VCo]p, S + [VCoCo]p і S + [VCoCd]p** називають розвиток, розгортання певного мікросюжета, що однозначно задовольняє вимогам кваліфікативних характеристик композиційно-мовленнєвої форми *оповідь*: діахронічний зріз дійсності, зображення світу через послідовність дій персонажа шляхом передачі подій, розгортання власне подієвої сторони сюжету [12: 23], передачі змістовно-фактуальної, подієво-фактуальної інформації, оскільки основним призначенням даної КМФ є позначення місця дії, називання істот та неістот, що здійснюють дії, позначення самих дій [2: 28]. Тобто висловлення даних структурно-синтаксичних моделей представляють собою не що інше, як мінімальний текст композиційно-мовленнєвої форми *оповідь*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса: уч. пособие / Левицкий Ю. А. — [3-е изд., испр. и доп.]. — М. : КомКнига, 2005. — 368 с.
2. Гальперин И. Р. Сменность контекстно-вариативных форм членения текста // Русский язык. Текст как целое и компоненты текста. — М. : Наука, 1982. — С. 18–29.
3. Колшанский Г. В. От предложения к тексту // Сущность, развитие и функции языка. — М., 1987. — С. 37–43.
4. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка: Учебник / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. — К. : Высшая школа, 1984. — 247 с.
5. Прокопчук А. А. Текст и предложение // Вестник ХГУ. — 1992. — № 372. — С. 77–83.
6. Колшанский Г. В. Проблемы логического анализа структуры языка [Рукопись] : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.20. / Геннадий Владимирович Колшанский. — Москва, 1964. — 625 с.
7. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту: підручник [для філологічних факультетів]. / Валерія Андріївна Кухаренко. — Вінниця: Нова Книга, 2004. — 272 с.

8. Ленкова Т. А. Текстобразующие стратегии создания письменного дискурса репортажа в современной немецкой прессе [Рукопись] : дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.04 / Ленкова Татьяна Александровна. — Москва, 2009. — 198 с.
9. Шибря О. Ю. Композиционно-речевые формы как составляющие художественного текста: содержание и структура: На материале романа Г. Бёлля “Глазами клоуна” и его переводов на русский язык [Рукопись] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / О. Ю. Шибря. — Краснодар, 2006. — 160 с. — http://www.dissers.info/disser_25868.html
10. Ларикова М. Л. Изучение композиционно-речевой формы “описание” в когнитивном аспекте / М. Л. Ларикова, Т. Я. Кузнецова // Материалы научной конференции “Межкультурная коммуникация в пространстве всемирного наследия: менеджмент и социокультурное проектирование”. 15–16 октября 2008 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа до тексту: http://www.acis.vis.ru/8/2/2_3/Laricova.htm
11. Реферовская Е. А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте / Е. А. Реферовская; отв. ред. А. В. Бондарко. — Л. : Наука, 1989. — 168 с.
12. Розанова Е. А. Композиционно-речевые формы в англоязычной художественной и публицистической прозе (сопоставительное исследование на материале произведений XIX–XX вв.) [Рукопись] : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Елена Абрамовна Розанова. — Одесса, 1996. — 167 с.
13. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики): Навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Анатолій Максимович Науменко. — Вінниця: Нова книга, 2005. — 416 с.
14. Тураева З. Я. Лингвистика текста: Текст: Структура и семантика / Зинаида Яковлевна Тураева. — М. : Просвещение, 1986; Изд. 2, доп. — 2009. — 144 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. Булгаков М. А. Мастер и Маргарита [Текст] : Роман / Михаил Афанасьевич Булгаков. — СПб. : Азбука-классика, 2006. — 608 с.
16. Виноградов А. К. Три цвета времени [Текст] / А. К. Виноградов. — Минск: Вышейшая школа, 1980. — 592 с.
17. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнограф. нарис [Текст] / Олекса Воропай. — К. : Велес, 2005. — 528 с.
18. Гранин Д. Эта странная жизнь [Текст] / Даниил Гранин. — Кишинев: Литература артистике, 1986. — 606 с.
19. Гончар О. Собор [Текст] / Олесь Гончар. — К: Дніпро, 1989. — 270 с.
20. Загребельний П. А. Роксолана: роман [Текст] / Павло Загребельний. — К. : Дніпро, 1988. — 603 с.
21. Зошенко М. М. Возвращенная молодость. Перед восходом солнца: Повести / Михаил Зошенко. — М. : Известия, 1991. — 432 с.
22. Каверин В. Два капитана: роман [Текст] / Вениамин Каверин. — К. : Веселка, 1985. — 607 с.
23. Капельгородський П. Шурган: роман [Текст] / Пилип Капельгородський // Капельгородський П. Твори: [В 2 т.]. — К. : Дніпро, 1982 — Т. 1. — 605 с.
24. Нагибин Ю. Чистые пруды: Рассказы разных лет. Повесть. Дороги-встречи [Текст] / Юрий Нагибин. — М. : Московский рабочий, 1962. — 558 с.
25. Паустовский К. Книга скитаний [Текст] / Константин Паустовский. — Кишинев: Картя Молдовеняеске, 1978. — 670 с.

26. Семенов Ю. На “козле” за волком [Текст] / Юлиан Семенов. — М. : Московский рабочий, 1974. — 704 с.
27. Хорунжий Ю. М. Любюв маеш — маеш згоду : Іст. роман [Текст] / Юрій Хорунжий // Дніпро. — 1997. — № 1/2. — С. 12–58; № 3/4. — С. 2–66; № 5/6. — С. 5–68; № 7/8. — С. 5–59.
28. Bragg M. The Hired Man : A novel [Текст] / Melwin Bragg. — Moscow: Progress Publishers, 1979. — 217 p.
29. Capote T. The Grass Harp. Breakfast at Tiffany's : novels [Текст] / Truman Capote. — Moscow: Progress Publishers, 1974. — 222 p.
30. Follett K. Night over water : A novel [Текст] / Ken Follet. — L. ; N. Y. ; Toronto-Auckland-Victoria: Penguin Group, 1991. — 527 p.

Стаття надійшла до редакції 02.03.14